

Отримано: 11 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: coalition@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-160-163

Колесник А. В. Елементи натуралізму в оповіданні Івана Франка “Чиста раса” як засіб висвітлення проблем міжнаціональних відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 160–163.

УДК: 821.161.2-3

Колесник Алла Валеріївна,
кандидат філологічних наук
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ЕЛЕМЕНТИ НАТУРАЛІЗМУ В ОПОВІДАННІ ІВАНА ФРАНКА “ЧИСТА РАСА” ЯК ЗАСІБ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовано елементи натуралізму в оповіданні І. Франка “Чиста раса”, відповідність оповідання основоположним домінам натуралізму. Визначено, що серед натуралістичних прийомів, застосованих письменником, – фактографізм, детальний опис повсякдення, об’єктивне живописання, зображення життєвого документа і кадрів з життя, контрастне використання елементів, протилежних за своїми ідейно-естетичними настановами. З’ясована мета їх використання письменником у творі – для висвітлення проблем міжнаціональних відносин у тогочасному суспільстві Галичини і намагання змусити читача замислитись над проблемами суспільства. Визначено, що натуралізм є частиною структури індивідуального творчого методу І. Франка.

Ключові слова: натуралізм, Іван Франко, “Чиста раса”, міжнаціональні відносини, Галичина.

Alla V. Kolesnyk,
Candidate of filology (Doctor of philosophy)
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ELEMENTS OF NATURALISM IN THE STORY OF IVAN FRANKO “PURE RACE” AS A MEANS OF HIGHLIGHTING PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

In the article the elements of naturalism in the story of Ivan Franko “The Pure Race”, the correspondence of the story to the fundamental dominants of naturalism are analyzed. Ivan Franko is considered the founder of naturalism in Ukrainian literature, playing a key role in the promotion and development of this field. Writer’s works such as “At the Bottom”, “The Mission”, “Prison Sonnets” are recognized as analogues of the French version of naturalism. I. Franko resorted to naturalistic techniques also later with the aim of influencing the reader’s consciousness and invoking feedback. Therefore, it is necessary to study the manifestation of naturalism in the later works of Ivan Franko.

It is determined that among the naturalistic techniques applied by the writer are factography, a detailed description of everyday life, objective painting, depictions of a life as a document and frames from life, contrasting use of elements opposite to their ideological and aesthetic content. The writer tried to make the reader think about the problems of society, using the techniques of naturalism to achieve the effect of unexpected and shocking impression, which immediately forced to draw certain conclusions and change views.

The purpose of the techniques of naturalism used by a writer in the story is clarified – to illuminate the problems of international relations in Galicia’s society of that time and to try to get the reader to think about the problems of the society, draw conclusions and change views. It is determined that in the story naturalism is a part of the structure of Ivan Franko’s individual creative method. It is possible to assert the presence of naturalism in the structure of the individual creative method of Ivan Franko, which appeared in this story.

Key words: naturalism, Ivan Franko, “Pure Race”, international relations, Halychyna.

Постановка проблеми. Івана Франко вважається засновником натуралізму в українській літературі, маючи ключову роль у популяризації та розвитку цього напрямку. Такі твори письменника, як “На дні”, “Місія”, “Тюремні сонети” визнаються аналогами французького варіанта натуралізму, тобто такими, що відповідають основним позиціям цього літературного напрямку, сформульованим Е. Золя. І. Франко звертався до натуралістичних прийомів і в подальшому з метою впливу на свідомість читача і виклику зворотньої реакції. Тому видається необхідним дослідження вияву натуралізму в більш пізніх творах І. Франка.

Аналіз публікацій. Натуралізм у творчості І. Франка досліджували Т. Гундорова [4], М. Ткачук [11], зокрема у бориславському циклі оповідань, повісті “Воа constrictor”, романі “Борислав сміється”, Р. Голод [2; 3], роботи якого присвячені аналізу різних літературних напрямів у творчості І. Франка, Н. Венгринович [1], М. Кебало [5], Н. Косило [7], Н. Кобзей [6], які здійснили компаративістські дослідження і порівняння національних виявів українського, американського, німецького натуралізму. При цьому зазначеними науковцями постать І. Франка розглядається як головна з точки зору представництва напрямку в українській літературі кінця XIX століття, приділяється увага натуралізму у творах “Воа constrictor”, “Навернений грішник”, “На дні”, “Між добрими людьми”, “Ріпник”. Проте натуралізм в оповіданні “Чиста раса” малодосліджений.

Метою статті є визначення відповідності оповідання “Чиста раса” основоположним домінам натуралізму та з’ясування значення натуралістичних прийомів, використаних в оповіданні, у висвітленні проблем міжнаціональних відносин.

Виклад основного матеріалу. Оповідання “Чиста раса” створено І. Франком у 1896 р. Цей період (1890-ті роки) в житті і творчості письменника позначені зміною суспільно-політичних поглядів і переходом від захоплення соціалістичними ідеалами у 80-х – на початку 90-х років, які І. Франко намагався прищепити на національний ґрунт, до національно-самостійницьких позицій [10].

Так, у ранній період основу для створення нового суспільства І. Франко вбачав у наданні рівності усім людям, зокрема – економічної, що забезпечувало би становище, гідне людини, адже “робітник у всьому світі, а особливо у нас ... не спро-

можний виконати своїх обов'язків щодо держави і щодо своїх близьких. В сучасних умовах йому загрожує безперервний голод і злидні..." [12, с. 26].

Згодом, осмислюючи національно-самостійницькі ідеї, І. Франко не відмовився від думки про те, що економічна рівність виступає основою забезпечення розвитку суспільства і пов'язував запровадження нового справедливого ладу з припиненням вискування бідних багатими, ліквідацією приватної власності на засоби виробництва та передачу їх у колективну власність, на чому буде ґрунтуватися подальший прогресивний розвиток суспільства, спрямований на розширення принципу рівності і свободи на всі суспільні стани і сфери життя [8].

Тобто І. Франко вбачав причиною усіх негараздів у Галичині того часу, у тому числі відсутності розвитку національної ідеї, соціальні умови і матеріальну незабезпеченість населення, яке поділено на бідних і багатих, де українці складали більшість серед бідних, а багатими були представники інших національностей – німці, поляки, угорці.

В основі ідеологічних поглядів натуралістів була філософія позитивізму. Також складовими натуралістичної концепції як мистецького напрямку були раціоналізм О. Конта, вчення про детермінацію явищ расою, середовищем і моментом І. Тена, натурфілософія Г. Спенсера та соціал-дарвінізм [3, с. 50].

Відповідно до поглядів позитивістів будь-яке явище дійсності не є безпричинним, а виникає в обставинах, які складаються під впливом трьох чинників – раси, середовища, моменту. Поняття "раса" включало ознаки, які є індивідуальними для кожної людини, відрізняють одну людину від іншої і які вона має від народження – характер, зовнішні особливості. Оскільки людина не одна у світі, а постійно оточена іншими людьми та природою, то вона піддається впливу середовища, що є другою причиною будь-якого явища, яке накладає на первинні ознаки – додаткові, створені соціальними обставинами, змінюючи або доповнюючи їх. Тому натуралісти, під впливом позитивізму, надавали питанню середовища, у якому формується раса, великого значення. Крім середовища, на явище впливав ще й певний історичний момент, що натуралісти узагальнили в понятті "набута швидкість". Про вплив історичного моменту, а також спадковості та середовища на інтелект і пристрасть людини Е. Золя писав у теорії експериментального роману [3, с. 51–52].

Усі ці ідеологічні компоненти проявились у використанні ряду прийомів і засобів у художньому зображенні, які відрізняють натуралізм від інших літературних напрямів. Зокрема, натуралісти вдавалися до: по-перше, об'єктивного живописання, що виявляється у художньому зображенні без вияву авторської присутності, тобто розповідь ведеться ніби сама собою, а не певною людиною; по-друге, точного, майже наукового відображення усіх явищ в житті, яке досягається завдяки спостереженню і ретельному вивченню явищ; по-третє, поєднання у художньому зображенні природних (біологічних, фізіологічних) і соціальних складових; по-четверте, правдивості зображення відповідно до життя, на підставі чого виникає фактографічність, подібність до життєвого документа, дрібнопис фізіологічних нарисів, детальний опис повсякденності у первісному стані [9, с. 120].

В оповіданні "Чиста раса" І. Франко використав основні поняття, на які спирався натуралізм у своїй концепції, тобто – раса, середовище і момент.

Уже в назві фігурує одне з ключових понять – раса, яке доповнене означенням чиста. Виводячи слово "раса" у назву І. Франко вже налаштував читача на те, що у творі мова йтиме про вроджені особливості певної людини та про події, пов'язані з походженням персонажів.

На початку оповідання за допомогою фактографізму зображено конкретизоване середовище в певний момент – купе вагона, в якому їхав розповідач влітку 1895 року. Спостерігаємо елементи натуралізму в детальному описі побутових умов: "Крізь відтворені вікна вагона так і сипався вугляний пил від машини і запирав дух. Ми попускали стори в купе і їхали мовчки, від часу до часу промочуючи пересохле горло кількома краплями огидного фабричного вина..." [14, с. 14]. Завдяки опису дрібниць, таких, як вугляний пил, що сипався у вікна, опущені штори, пересохле горло, у сприйнятті читача вимальовується задушливий простір купе у спекотний літній день.

Знайомимося з подорожніми, які їхали в цьому купе: розповідач, який з подальших розмов виявляється українцем, з товаришем-русином (тобто українцем), німець-комівояжер, до яких долучилися двоє угорців-мадяр – батько з сином. Отже, у купе їхали представники різних національностей, які мали індивідуальні "расові" ознаки. І перша з них – мова. Адже пан, який разом із сином підсів до купе, почав розмовляти угорською мовою, "по-мадярськи", звертаючись до інших, але переконавшись, що ніхто цієї мови не розуміє, перейшов на німецьку. А на зупинках пан З. розмовляв з кондуктором мішаною угорсько-українською мовою, в якій розповідач чув знайомі слова – таку індивідуальну мовну особливість набуває персонаж. Водночас він позбавлений іншої індивідуальної особливості – імені, а розповідач створює узагальнену характеристику – "буду називати його пан З." [14, с. 15]. Імен не має ніхто з подорожніх, окрім молодого парубка, сина пана З., який має угорське ім'я Лайош, чим створюється його унікальність на тлі інших. І згодом розповідач підкреслює особливість юнака за допомогою співчутливого висловлення Лайоша про українців, які пішки долають десятки кілометрів уздовж залізниці до місця праці з метою влаштуватись на заробітки, свідком чого є подорожні з купе: "Бідні люди! А як тяжко вони борються за своє життя" [14, с. 24], – говорить хлопець, на відміну від свого батька, який цих робітників називає принизливо "готтенто-тами" (дику африканське плем'я). Слова парубка викликають зворотну доброзичливу реакцію розповідача.

Індивідуальні відмінності посилюються, коли до поїздки у купе приєднується єврей. Перший опис цього чоловіка, який теж не має імені, зустрічаємо в епізоді на станції, де у нього виникли проблеми з білетом на потяг: "портє держав за ковнір старого, сивобородого і пейсатого жида і силкувався втягти його до будинку стаційного, а жид руками й ногами боронився, тріпався, вайкав і кричав, мов мала дитина" [14, с. 18]. Як бачимо, цей опис деталізований, наповнений подробицями того, як саме поведився станційний робітник-мадяр з євреєм, виявляючи принизливе ставлення. Мовна характеристика цього епізоду теж свідчить про "расові" відмінності: "портє булькотів шось грізно по-мадярськи, жид відповідав своїм жаргоном" [14, с. 18]. Пан З. несподівано вступив за єврея, частково заплатив за його квиток, але для створення позитивного враження про свої вчинки втягнув його до того купе, де їхали подорожні. Далі знаходимо фактографічне і життєподібне зображення появи єврея у купе: "Жид увійшов трохи заклопотаний, несучи під пахою якийсь брудний та смердючий мішок..., купе зараз наповнилося тим властивим «расовим» запахом..." [14, с. 19], – таке об'єктивне спостереження робить розповідач.

Перебування єврея у купе вагона насичено детальним фактографічним описом його поведінки і ставлення до нього пана З. Показна турбота пана З. змінюється на лютість, коли єврей вирішив закурити люльку “в мосяжній окові, витягнув великий засмальцьований капшук і, наклавши до люльки якогось чорного тютюну, закурив... І він спокійнісінько почав пакати люльку, пускаючи з неї клуби синявого гризького диму просто в лице пана З.” [14, с. 21]. Розлючений пан З., який не любив запаху диму, схопив люльку і викинув у вікно. Після цього спостерігаємо зображення душевного стану єврея, переданого за допомогою зовнішніх ознак: “жид аж затрусився, поблід мов полотно, хотів, мабуть, ще щось говорити, та в горлі його не стало голосу, а тільки посинілі губи рушалися та звільна потрясалася сива, згори пожовкла від тютюнового диму борода. Він сів у куточку купе, скулився якось удвоє і зовсім замовк. Ще якийсь час він заляканими очима водив по купе, але той вимушений спокій, жара і сперте повітря, мірний рух вагона і туркіт коліс швидко вколисали його до сну. Він кілька разів кицнув головою наперед, а далі заснув, зовсім відкинувши голову на бокову подушку софки” [14, с. 22]. Фактографізм в описі моменту сну виявляється, коли Лайош вирішив зафіксувати сон єврея у малюнку і почав “відрисовувати його голову з наставленою догори бородою і витягнуною, мов під заріз, шиєю” [14, с. 22], чим створюється ефект вирваного з потоку життя кадру.

Розмова у купе після епізоду з люлькою і під час сну єврея йшла навколо питання про чисту расу, в якій письменник розшифровує назву твору. Натуралісти прагнули до об’єктивного безпристрасного відтворення дійсності, реальності за допомогою методу “літературного протоколу”, перетворюючи літературне зображення на “людський документ” про стан суспільства в певному місці і часі. Подібне спостерігаємо під час розмови в купе, де вустами героїв аналізується тогочасний суспільний стан, в якому кожна із представлених подорожніми національностей-“рас” мала свої унікальні особливості й історичний розвиток. Так, про єврея пан З. говорить, що в кожному його поступку і слові виявляється вдача його “раси”, але “ся раса пережила вже своє. То стара, зужита, проржавіла раса... Є в ній зароди цивілізаційні, та нема того розмаху, тої сили росту, що в нашій, мадярській” [14, с. 22]. Водночас пан З. висловлюється і про українців у негативному забарвленні: “тут один позирк вистарчить, щоби зрозуміти, що се знов інша раса, дика, неспосібна до цивілізації, вимираюча, мов американські індіани при зближенні європейців. До тих руснаків ніякий поступ не доходить, їх ніякий розвій не доторкається, над ними страчена всяка культурна робота. Вони мусять вигинути, та й годі” [14, с. 22]. У цьому епізоді хоч і аналізується стан суспільства, проте відсутня притаманна натуралістичній об’єктивності. Швидше навпаки, ця думка висловлена суб’єктивно представником угорської нації.

Помилковість таких поглядів у ставленні до русинів-українців і євреїв, що були властиві представникам “панівних” національностей у тогочасній Галичині, яка була провінційною частиною Австро-Угорської імперії, а серед них були й угорці-мадяри, письменник намагається довести на прикладах. Зокрема, зображення зморених русинів, які тижнями йшли пішки, маючи тільки черствий хліб, чи наведений опис старого єврея – все це було свідченням, що “панування” полягало лише в матеріальній перевазі багатих нащадків імперських провінцій. Останній епізод оповідання також є свідченням помилковості таких думок: приїхавши до Львова, розповідач ознайомлюється з хронікою подій у мадярській газеті, в якій повідомляється про страшне вбивство. “Пана З. і його сина замордовано. Тіла їх найшли страшно покалічені” [14, с. 27], а вчинив цей злочин – служник пана З., за його словами – чистокровний маляр Янош, якому пан абсолютно довіряв на підставі його походження. І хоча у творі не наведений детальний опис власне вбивства, але двох речень про страшну подію, висловлену з натуралістичним фактографізмом, від якого “морозиться” кров у жилах, виявилось достатньо для досягнення ефекту потрясіння читача, який не очікував такого фіналу. Пан З., з його політичними поглядами щодо чистої мадярської раси, переваги якої він висловлював за допомогою приниження інших націй, виявився безпорадною, беззахисною жертвою злодіїв, очолюваних його слугою Яношем.

Таким чином, автор показує безпідставність і вигаданість поглядів про переваги тієї чи іншої “раси” у натуралістичному розумінні, тобто привілеїв людини, зумовлених її походженням. А також викриває таку інтерпретацію поняття “раси”, яка використовується панівною верхівкою суспільства з метою приниження та експлуатації матеріально залежних, безправних робітників.

Висновки. В оповіданні “Чиста раса” письменник застосував натуралістичні прийоми, такі як фактографізм, детальний опис повсякдення, об’єктивне живописання, зображення кадрів з життя, контрастне використання елементів, протилежних за своїми ідейно-естетичними настановами – у зображенні персонажів різних національностей і пов’язаного з ними середовища. Можна стверджувати, що в цьому творі натуралізм є частиною індивідуального творчого методу І. Франка. Адже чітко визначити оповідання як натуралістичне неможливо, бо в ньому також наявні ознаки реалізму і романтизму.

Дотримуючись національно-самостійницьких поглядів, письменник висвітлює проблеми національної нерівності у тогочасному суспільстві Галичини, в якому українці були залежними від панівних націй (німців, поляків, частково угорців), що мали матеріальну перевагу, а насправді були такими самими людьми, як українці та інші нації, що входили до складу Австро-Угорської імперії в кінці XIX ст.

Художнє відтворення реальної картини суспільного середовища в певний історичний момент, використання натуралістичних прийомів, створення ефекту несподіваного враження дозволило автору показати вади суспільства Галичини, в якому поняття “чиста раса” функціонувало для приниження й експлуатації бідних верств населення та створювало проблеми в міжнаціональних відносинах. І. Франко як громадський діяч намагався привернути увагу суспільства до вирішення цих проблем.

Подальші дослідження використання елементів натуралізму у творах більш пізнього етапу творчості письменника дозволять визначити тривалість і значення натуралізму в українській літературі.

Література:

1. Венгриневич Н. Р. Зооморфна образність у натуралістичній прозі Івана Франка та Френка Норріса. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 2017. Одеса. № 27. Том 1. С. 112–115.
2. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX століття. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 288 с.
3. Голод Р. Натуралізм. Дивослово. 2012. № 4. С. 50–56.
4. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. К.: Критика, 2006. 352 с.

5. Кебало М. С. Художній світ творів німецького та українського натуралізму. Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство. 2016. № 44. С. 128–137.
6. Кобзей Н. Поетика натуралізму у творах Івана Франка та Володимира Винниченка на кримінальну тематику: порівняльно-типологічний аспект. Українське літературознавство. 2010. Вип. 72. С. 33–42.
7. Косило Н. В. Типологічні особливості українського та англійського натуралізму в порівняльному аспекті. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. С. 135–138.
8. Кушнір І. О. І. Франко про сутність соціалізму. Філософія. Культура. Життя. 2013. Вип. 39. С. 49–60.
9. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів. К., 1996. С. 118–130.
10. Синичич Г. Ідейна трансформація суспільно-політичних поглядів Івана Франка від соціалістичних до національних ідеалів (публіцистичний аспект). *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2009. Вип. 32. С. 177–182.
11. Ткачук М. П. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). Монографічне дослідження. Тернопіль, 2003. 384 с.
12. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1976 – 1986. Т. 44. Кн.1: економічні праці (1878 – 1887). 695 с.
13. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1976 – 1986. Т. 45.: філософські праці. 574 с.
14. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1976 – 1986. Т. 20: Повісті та оповідання (1896 – 1900). 486 с.